

RESTAURAREA ÎN SPRIJINUL COMPLETĂRII TABLOULUI UNOR EPOCI TRECUTE

LIGIA DRĂGHICI

Lucrarea de față, prin prezentarea tehnicilor de restaurare folosite, și-a propus punerea în lumină a descoperirilor de amănunt științific care au apărut pe parcursul lucrărilor. Cele la care m-am referit, au dat posibilitate cercetătorilor din instituția noastră să-și completeze datele despre piesele respective. Considerăm că astfel am făcut un dublu serviciu cultural: de salvare a pieselor dar și de întregire a datelor pentru circuitul științific.

1. EVANGHELIA CU ÎNVĂȚATURA — Mănăstirea Dealul — 1644

Domnia lui Matei Basarab înseamnă pentru istoria românilor o epocă de mari realizări, îndeosebi pe planul culturii un loc aparte ocupându-l tipărirea cărților:

- Psaltirea slavonă — 1637—1642
- Psaltirea slavonă cu ceaslov
- Pravila cea Mică — 1640

și ultima aparține din vremea sa „Evanghelia cu învățatură“. Tipărirea acestei lucrări a început la Govora și s-a încheiat la Mănăstirea Dealul în 1644.

Ajunsa în laboratorul de restaurare, cartea a fost supusă unor lucrări de restaurare deosebite deoarece atât legătura cât și corpul cărții a suferit în timp deteriorări fizico-mecanice, chimice și biologice.

În lucrarea de față, însă mă voi opri asupra unui alt aspect și anume datarea restaurării anterioare.

Importanța Evangheliei cu învățatură pentru generațiile următoare a fost sesizată în timp de o serie de cercetători, pasionați de carte.¹

Consolidările efectuate, empiric, cu hârtie fabricată manual, au fost aplicate atât pe zonele nepurtătoare cât și pe cele purtătoare de mesaj internațional, folosindu-se unde era nevoie pentru completarea textului cerneală ferogalică (Pl. XIII).

Testele de laborator asupra hârtiei folosite la vechea restaurare au scos la iveală faptul că și forțaturile sunt de aceeași calitate, respectiv: hârtie fabricată manual din fibre de in și cânepă cu suprafață rugoasă și având în componență ca liant clei de prun.

¹ T. Bianu, M. Hodos, *Bibliografia românească veche*, tom I 1508—1716, Buc. 1903

Luând ca argument filigranele descoperite pe forzațurile cărții (Pl. XIV/1, 2, 3) putem plasa în timp și spațiu vechea restaurare.

Pe partea mobilă a forzațului este lizibil filigranul de la Orlat cu cifra 2 în chenar, ceea ce indică o anumită calitate a hârtiei. Ortografia „ORLATH“ este atestată în anul 1804. Partea fixă a forzațului prezintă în filigran inițialele „F.W.“ fără an. Din 1808—1814 inițialele respective apar în filigran însoțite de an.

Urmărind aceste date, ajungem la concluzia că hârtia folosită la vechea restaurare, aparține morilor de hârtie de la Sibiu și Orlat, plasându-se ca an de fabricație între 1804—1807.^{2, 3}

2. STATUT DE BREASLĂ — manuscris 1783 (Pl. XV)

Statutele și privilegiile breslei tâmplarilor din Rupea, începând cu anul 1500 până la 1783 când apare ultima lor reconfirmare de către Universitatea săsească de la Sibiu.⁴

Cuprinde 33 de pagini, redactarea este făcută de o mână talentată în arta scrisului, cu tuș negru. Textul este în limba germană cu caractere gotice-renașcentiste.

Pe ultima pagină, o însemnare ce cuprinde confirmarea vechilor statute de la 1783 de către Universitatea săsească de la Sibiu, text cu cerneală neagră (ferogalică cu cărbune), caractere gotice de tip baroc.

Alături de problemele pe care le ridică un astfel de manuscris unde trecerea sutelor de ani și-a lăsat vizibil amprenta, o mare surpriză a apărut la spălarea paginilor manuscrisului, când s-a constatat că 2 file erau foarte bine lipite una de alta. Puse pe masa luminoasă, dintre cele două file apărea un text, greu lizibil.

Orice încercare de a dezlipi cele două file s-a încheiat cu un eșec. Nu se putea face nici o analiză amănunțită asupra adezivului folosit pentru lipire, nici a cernelei cu care a fost scris textul.

S-a recurs la o metodă riscantă, dar cu multă atenție și cu pricepere ea a dat rezultatul mult așteptat.

Pe o baie de abur, au fost așezate mai multe straturi de site cu densitate de la mare până la cea mai fină (sită de mătase). Pe acest pat de site a fost așezat documentul, iar deasupra lui, un clopot de sticlă. După fiecare minut de ședere în baie de abur, documentul se controla și se punea pentru câteva minute între hârtii de filtru.

După aproximativ 20 de minute cele două file au început să dea semne de dezlipire. Acum s-a putut face analiza adezivului și a cernelei.⁵ Era vorba despre un amestec de clei animal cu rumeguș iar cerneala era pe bază de cărbune. Recomandarea chimistului a fost deci îndepărtarea

² Sacerdoțeanu, Aurelian — *Fabrica de hârtie din Râmnicul Vâlci în sec. al XVIII-lea*. În: *Buridava*, Studii și materiale; Muzeul județean Vâlcea, 1972, pag. 273—293.

³ Nusbacher D. — În: *Apulum*, vol. XV, 1977, pag. 686.

⁴ Colecția Muzeului de Istorie Brașov — Dorina Negulici în: „Meșteșuguri în Brașovul Medieval“, Brașov 1995.

⁵ *Probleme de patologie a cărții*. Culegere de material documentar vol. XXVI, București, 1990.

la cald a stratului de clei animal ce a fost executată tot pe baie de abur dar fără clopot de sticlă. Curățarea s-a efectuat pe cât a fost posibil fără să afecteze textul. Apoi s-a trecut la spălarea propriu-zisă în soluție hidro-alcoolică (90% alcool etilic absolut + 10% H₂O).

Revelația a fost mare atât pentru restaurator cât și pentru cercetătorul muzeului căci textul bine ascuns a adus informații noi, deosebit de valoroase, pentru bibliofil.

3. SCRISOARE TESTAMENT — prima jumătate a sec. XVIII (Pl. XVI)

Fragmentele găsite incastrate în coperta unei liturghii din 1741 fac parte dintr-un zăpis al unei oarecare „Mara Radului“ din Baia, care-și lăsa averea „fiului și fiicei Maria — casa și locu din jurul casei și alte locuri“ cu menționarea „hotărniciei acestora“:

Există posibil și o dată a scrierii actului din care nu mai este lizibil decât ziua 5 și luna lui „răpciune“ — adică noiembrie. Caracteristicile scrisului și ale hârtiei documentului îl plasează în timp aproximativ în prima jumătate a sec. XVIII.

Mare a fost surpriza când dintre copertile Liturghierului a apărut acest manuscris de valoare documentară deosebită, împăturit și bine ascuns, parcă pentru a fi descoperit numai peste sute de ani.

Tratarea și restaurarea lui a ridicat o serie de probleme atât restauratorului cât și cercetătorului în domeniu.

Hârtia de proastă calitate „păstrată“ între o copertă de lemn și un înveliș din piele (Pl. XVI) a fost supusă, asemeni întregii cărți, deteriorărilor fizico-chimice și biologice cauzate de scurgerea timpului și de condițiile precare de păstrare.

Testele de laborator au scos în evidență calitatea slabă a hârtiei fabricată din pastă mecanică ce conținea particule lemnoase iar textul scris cu pană de depuneri neregulate în anumite porțiuni ale literelor, cu cerneală de carbon. Pe câmpul documentului — atac vizibil de anobidae.

Testamentul era lipit pe o altă hârtie, de o calitate la fel de slabă cu un adeziv pe bază de amidon și rumeguș. Degajarea documentului de suport a fost făcută prin tamponare, pe versoul lui, cu soluție hidroalcoolică (H₂O + alcool etilic absolut 1/1) pe sită. După îndepărtarea așazisului suport s-a constatat că documentul era practic sfâșiat și pe verticală și pe orizontală datorită plierilor repetate și-a atacului biologic suferit.

S-a trecut după uscarea și presarea lui între coli de netex și hârtie de filtru, la reconstituirea fragmentelor componente prin aplicarea de vâl japonez din aproape în aproape. Nu a fost posibilă consolidarea lui cu o singură bucată de vâl, deoarece se lucra pe versoul documentului, iar pentru reconstituirea exactă a textului trebuiau unite micile fâșii cu mare atenție potrivindu-se literă de literă.

După o presare ușoară între coli de netex și hârtie de filtru s-a efectuat așazisa consolidare pe versoul documentului cu vâl și adeziv CMC, iar apoi s-a trecut la restaurarea propriu-zisă a lui, dându-i-se pe cât posibil forma inițială.

Considerată ca a fi „cartea surprizelor“ Liturghierul din 1741, a mai oferit un fapt necunoscut și anume existența pe fiecare pagină a filigranelor cu conținut diferit, informație de mare valoare pentru bibliofili.

Filigranele nu au fost lizibile decât după ce cartea a fost desfăcută din legătură. Ele se aflau exact în partea cusută a cărții și nu ar fi fost descoperite dacă lucrarea nu ar fi ajuns în laboratorul de restaurare.

4. STAMPĂ „Brașovul în 1830“

Gravură executată de Franz Neuhauser în 1830, reprezentând scheieni călări trecând prin fața Porții Ecaterinei, obicei ce-și are originea în acțiunea scheienilor de la 1 octombrie 1600, când participaseră la asediul Cetății Brașovului.⁶

Lucrarea a fost publicată în literatura de specialitate cu descrierea făcută mai sus. Mare a fost surpriza specialistului în domeniu când i s-a adus la cunoștință descoperirea unui frumos filigran, „J. W. HATMAN“ nementionat până acum.

Descoperirea aparține în exclusivitate restauratorului și s-a evidențiat numai în momentul spălării (soluție hidroalcoolică 80% H₂O + 20% alcool etilic absolut), dispărând aproape total după procesul de uscare.

După cum bine se cunoaște activitatea de restaurare în general și în special cea desfășurată pe suport de hârtie atinge probleme deosebite de spectaculoase sub cel puțin două aspecte. Din punctul de vedere al restauratorului fiecare lucrare este un „caz“, cu o problematică aparte, care obligă la adâncirea cercetării pe domeniu oferind rezultate dintre cele mai neașteptate. Și în paralel din punctul de vedere al cercetătorului de colecție, căruia i se furnizează în timpul lucrărilor de restaurare, date noi, uneori de importanță deosebită în cercetarea propriu-zisă, date care nu pot fi obținute în alt mod.

Pentru că în ultima vreme am lucrat la câteva cărți, manuscrise, stampe de sec. XVII, XVIII din colecția Muzeului de Istorie Brașov care au oferit surprize dintre cele mai interesante, am ținut ca în comunicarea de față să mă opresc pe rând asupra lor dezvăluind un alt aspect al muncii de restaurare.

THE RESTAURATION IN THE WAY OF COMPLETING THE PICTURE OF OLDER EPOCHS

(Summary)

The process of restauration of some documents may always be a very important revelation as much as for the restaurant keeper as for the researcher of ancient collections.

A discovered filigres in the sewing of a book, another one hidden in the double of the flyleaf, an imprinted will in a cover, or a manuscript between two stuck pages, etc. may be very important points in learning more about the older epochs.

⁶ Nistor, Minerva — în: *Brașovul în izvoare cartografice și iconografice* (sec. XV—XIX), pag. 26, Brașov, 1976.